

17. YÜZYILDA BİR ATASÖZLERİ DERLEMESİ: ANTOİNE GALLAND, DURÛB-I EMSÂL-İ TÜRKÎ

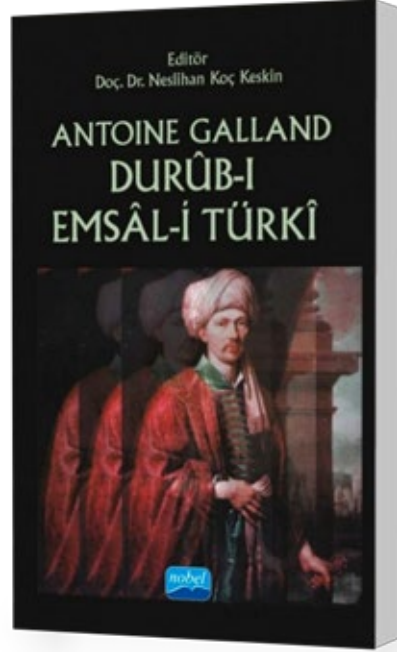
Nail Tan

Türk Dili'nde yaklaşık bir buçuk yıl önce (S 821, Mayıs 2020, s. 100-102), Avrupalı araştırmacıların 16-19. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasındaki yazılı ve sözlü kaynaklardan derleyip genellikle sözlük düzeninde bir araya getirdikleri atasözü ve deyimleri ihtiva eden 25 önemli eserle ilgili bir incelemeyi tanıtmıştık:

Dr. Beytullah Bekar; *Batı Kültüründe Türk Atasözleri*, Kömen Yayınları: 219, Konya 2019, 835 s.

Söz konusu çalışmada, elbette Avrupa'daki bütün kütüphane ve arşivlerdeki basma ve yazma Türk atasözleri eserlerini görmek mümkün olamamıştı. Bununla beraber, yaklaşık dört yüzyıllık döneme ait Latince, İtalyanca, İngilizce, Almanca ve Fransızca ağırlıklı 25 farklı eserde yer alan 4.286 atasözü, deyimlerin bir araya getirilip birbirleri ve Türkiye Türkçesindeki şekilleriyle karşılaştırılmış olmasını, dizinlerinin yapılmasını övgüyle karşılamak gerekiyordu. Dr. Bekar'ın yayınından sonra, 17. yüzyıla ait hâlen Fransa Millî Kütüphanesinde korunan bir Türk atasözleri derlemesinin daha ortaya çıkarılıp incelenmesiyle birlikte yayımlanmasıyla zincirin 26. halkasının da tamamlandığını söyleyebiliriz:

Antoine Galland; *Durûb-ı Emsâl-i Türkî (İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Tıpkıbasım)*, ed. Doç. Dr. Neslihan Koç Keskin, Ankara 2020, 304 s., Nobel Yayınları:2986.

Osmanlı Türkçesi, Fransızca, Arapça ve Farsça cümle, metin parçalarından oluşan *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*, ancak disiplinler arası bir iş birliğiyle akademisyenler tarafından incelenip baskıya hazırlanabilirdi. Öyle de olmuş. Doç. Dr. Neslihan Koç Keskin'in editörlüğünü yaptığı kitabın diğer yazarları şunlar: Fransızcadan Türkçeye çeviri: Prof. Dr. Ayten Er-Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Sav; Arapçadan Türkçeye çeviri: Doç. Dr. Erdinç Doğru-Hüseyin Yusuf, Mohamed Aznog; Farsçadan Türkçeye çeviri: Mahnaz Roohi. İnceleme yazıları da bu ekip tarafından kaleme alınmış.

Kitabı değerlendirmeye geçmeden önce, ana kaynağı yazan Fransız Şarhiyatçı/Doğu bilimci Antoine Galland hakkında kısa bilgi vermek ihtiyacını duyuyoruz.

Galland, 1646 yılında Fransa'nın Picardie bölgesindeki Rollot kasabasında doğdu. Noyon Kolejinde Latince, Yu-

nanca ve İbraniceyi öğrendi. Orta ve yükseköğrenimini Paris'teki Plessis Kolejinde sürdürdü. Sorbonne Üniversitesine bağlı bu okulda da Arapça, Farsça, İbranicesini geliştirdi. Royal Kolejde öğrenimini tamamlayıp Doğu dilleri ve Eski Yunanca alanlarında uzmanlaştı. 1670 yılında Fransa Kralı 14. Louis'in İstanbul'a elçi tayin ettiği C.M. François de Nointel'in sekreteri olarak Osmanlı ülkesine geldi. Sekreterlik dışında bir görevi de Fransa Kralı ile Maliye Bakanı Colbert'in kütüphaneleri için elyazmaları toplamaktı. Bu amaçla önce Türkçeyi öğrendi. Arapça ve Farsçasını geliştirdi. Kütüphane ve sahafları dolaştı. Doğu kültürüyle ilgili kitaplar okudu. Osmanlı coğrafyasında seyahatler yaptı. 1675 yılında Paris'e döndü. Tabii birçok yazma eser ve yazdığı kitapların müsveddeleriyle... 1677'de İstanbul'a gelip bir yıl daha kaldı. Yazma eser toplamayı sürdürdü. Galland'ın Osmanlı şehirlerine seyahatleri aralıklı olarak 1688 yılına kadar devam etti. Mısır'a da gitti. 8 Temmuz 1688'de İzmir depremini de yaşadı. Enkaz altından çıkarıldı ancak topladığı yazma eserler yok oldu. 1701 yılında *Bin Bir Gece Masalları*'nı Fransızcaya çevirmeye başladı. Royal Kolej ve Akademide Arapça, Doğu Bilişi dersleri verdi. Kitap ve makalelerini yazdı. Sahip olduğu bütün kitap ve yazma eserleri krala, kütüphaneye ve akademiye bırakıp 17 Şubat 1715 tarihinde Paris'te öldü. Dil bilimi, sözlük, tarih, gezi, Doğu bilimi ve anı dallarında çoğu yayımlanmamış pek çok eseri kütüphane ve arşivlerde. Atasözlerinden önce iki kitabı Türkçeye çevrilmiştir: *Bin Bir Gece Masalları*, Çev.: Alim Şerif Onaran, YKY, İstanbul 2004. *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar/1672*, Çev.: N. Sırrı Örik, 2 Cilt, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Ele aldığımız kitabın ana konusu; Galland'ın Fransa Millî Kütüphanesi Supp-

lement Turc Bölümündeki 1200 numaralı içinde Türkçe, Arapça, Farsça atasözü, deyim ve kalıplaşmış ifadelerde bunların Fransızcaya çevirilerinin yer aldığı *Durûb-ı Emsâl-i Türkî* adlı tamamlanmamış, müsvedde eserdir. Yazarın kalemıyla 104, kütüphane bilgileriyle de 113 sayfadan oluşmaktadır. 68, 70-72 sayfalar sonradan tamamlanmak üzere boş bırakılmıştır. İçinde 675 kadar atasözü, deyim, kalıplaşmış ifade bulunmaktadır. Sözlerin bir bölümü Türk divan şairlerinin şiir ve mesnevilerinden alınmıştır. Nevâî, Fuzulî, Şeyhî, Latifî, Nev'î, Bakî, Ruşenî, Hacı Halife (Kâtip Çelebi), Taşlıcalı Yahya ve Nabî söz konusu divan şairlerindedir. 675 sözün çoğu Arap kökenlidir. Basıya hazırlayanların da belirttiği gibi Galland'ın en iyi bildiği ve ders verdiği dil Arapçadır. Fars atasözleri çok azdır. Çoğu *Câbirname* ve *Kabusname* kaynaklıdır.

Kaynak eserde tarih yoktur. Galland'ın 1670-1688 yılları arasındaki Osmanlı topraklarındaki seyahatleri sırasında, özellikle İstanbul ve Kahire'de fırsat

buldukça alınmış notlardan ibaret, belli bir düzeni bulunmayan, daha sonra temize çekileceği intibanı veren, müsvedde denilebilecek bir çalışmadır. 675 sözün bir bölümünün tekrar edilmesi de bu görüşü doğrulamaktadır.

Kitap, Ed. Doç. Dr. Neslihan Koç Keskin'in "Ön Söz"ü (s. vii-viii) ile başlıyor. "Ön Söz"de eser, yazarı, özellikleri ve baskıya hazırlama yöntemi, katkıda bulunanlar hakkında kısa bilgi verdikten sonra makale tarzında kaleme alınmış dört inceleme yer alıyor:

- Ayten Er-Bahattin Sav; "Antoine Galland'ın Hayatı ve Eserleri" (s. 1-24).

Bu bölümdeki bilgileri yazımızın başında özetlemiştik.

- Neslihan Koç Keskin; "Durûb-ı Emsâl-i Türkî ve Türkçe Kaynakları" (s. 25-36).

İncelemede; Galland'ın Türk diline katkıları, *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'nin genel özellikleri üzerinde durulmuş, şu sorulara cevap aranmış ve "()" içinde gösterdiğimiz özet sonuçlara ulaşılmıştır: Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere üç dilli yazılmasına rağmen eserin adı neden *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'dir? ("Türkî" kelimesi, Osmanlı Türkçesi karşılığında kullanılmıştır). Eserin tertibi nasıldır? (Tam bir tertipten söz etmek mümkün değildir.) Galland, eseri ne zaman yazmıştır? (Üzerinde tarih yoktur. 1670-1688 yılları arasında zaman zaman kaleme alındığı söylenebilir.) Nasıl yazılmıştır, derlenmiştir? (Farklı zamanlarda kaleme alındığı, tekrarlardan anlaşılmalıdır. Şiirlerde eksiklik ve ekleme fazlalıklar görülmektedir.) Galland'ın atasözleri ve deyim mahiyetindeki ifadeleri verme usulleri nasıldır? (Türk, Arap ve Fars şairlerinin eserleri, Megiser'in 1612 tarihli dil bilgisi kitabındaki atasözleri, toplanan sözlerin en başta gelen kaynaklarıdır. Yazar, önce sözün özgün şeklini ver-

miş sonra da Fransızcaya çevirmiştir.). *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'de neden Arapça atasözleri daha çok yer almıştır? (Galland'ın Arapça öğretmeni olması, Mısır seyahati ve Arapçanın atasözleri açısından zenginliği bu duruma yol açmıştır denebilir.). Örnekler hangi Türkçe eserlerden seçilmiştir? (Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrin*; Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ ve Leylâ vü Mecnûn*; Taşlıcalı Yahya'nın *Gencîne-i Râz* mesnevileri en çok örnek alınan Türkçe eserlerdir.). Eser ile aynı yüzyılda yazılmış Türkçe atasözü, deyim ve kalıp ifadelerle ilgili başka çok dilli eser var mıdır? (Megiser'in 1612 yılında yayımladığı Türkçe dil bilgisi kitabındaki 220 atasözü ilk akla gelendir. Galland'ın derlediği atasözlerinden 31'i bu kitapta aynı sırayla yer almaktadır. Bu da Galland'ın kitaptan yararlandığını göstermektedir.).

- Erdinç Doğru; "Arapça Atasözleri ve Kaynakları" (s. 37-72).

Bu bölümde; önce atasözü, deyim terimleriyle Arap dilindeki atasözleri konusunda genel bilgi verilmiş, daha sonra eserdeki Arapça atasözü ve deyimler üzerinde durulmuştur. Değerlendirme; atasözü ve deyim birlikteliği, yazım (imla) farklılıkları, farklı versiyonları bulunan atasözü örnekleri, güncelliğini koruyan atasözü örnekleri, unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş atasözü örnekleri, gramer hataları içeren atasözü örnekleri, eksilteli deyimler, Kur'an ve hadis kaynaklı atasözü ve deyimler, hikâyesi olan atasözü ve deyimler (*Huneyn'in ayakbabılarıyla dönmek* gibi) ve hatalı kelime kullanılan atasözleri alt başlıkları çerçevesinde yapılmış, çok sayıda örnekle bilimsel tespitler ortaya konulmuştur. En önemli tespit, Galland'ın Arapçasının çok iyi olmadığıdır. Bu yüzden bazı sözleri Fransızcaya çevirirken yanlışlar yapıldığı görülmüştür.

Editörün kaleminden çıktığı anlaşılan “Değerlendirme” (s. 73-75) bölümünde eserle ilgili çok önemli tespit ve yorumların yapıldığına şahit oluyoruz. Bunlar içinde dikkatimizi çeken, eserden yararlanacakların mutlaka bilmesi gereken hususları şöyle sıralayabiliriz:

“*Durûb-ı Emsâl-i Türki*”, bir müsvedde defteri görünümündedir. Bu sebeple yazarın defteri sonradan temize çekeceğini düşünmek mantıklı gelmektedir.

Eserin başındaki “Türki” ifadesi, Osmanlı Devleti’nin o zamanki sınırları içerisinde konuşulan Türk, Arap ve Fars dillerini kapsamaktadır.

Dil oğlanları ile yakın ilişki içerisinde olan Galland, Kâşgarlı gibi yabancı dil öğreniminde atasözü, deyim ve kalıplaşmış ifadelerin bağlamı içerisinde görülmesi ve anlaşılması gerektiğini yazma eserlerden aldığı örnekler ile göstermiştir.

Galland’ın söz kaynağı olarak mesnevîlere önem verdiği görülmektedir.

Galland, Arapça örneklerde olduğu gibi Türkçe örnekleri de mesel kavramı etrafında düşünmüş; atasözü, deyim, kalıplaşmış ifade ve hikemî üslupla yazılmış mısra, beyit ve çeşitli menzumeleri bir sınıflandırmaya gitmeden vermiştir. Farsça örnekler, çok az olduğu için ayrı inceleme başlığı açılmamıştır.

Fransızca tercümelerin çok karmaşık bir el yazısıyla yazılması birçok yerin tercüme edilememesine ve tercümenin cümle ile sınırlı kalmasına sebep olmuştur.

Bazı Arap atasözlerinde, Arapça ve Fransızca tercüme uyumsuzdur. Bunun sebebi, Erdinç Doğru’nun belirttiği üzere Galland’ın Arap atasözlerini tam olarak anlayamamasıdır.”

Kitabın devamında *Durûb-ı Emsâl-i Türki*’nin çeviri yazılı metni (s. 71-194), tıpkıbasımı (s. 195-301) ve şahıs, eser adları dizini (s. 302-304) yer almaktadır.

Bu arada belirtmeden geçemeyeceğim bir husus bulunuyor. Galland’ın eserini baskıya hazırlayanlardan Doç. Dr. Erdinç Doğru, Arapça atasözlerini incelediği önce atasözü ve deyim kavramlarını açıklamış daha sonra da ikisi arasındaki ilişkiyi açık seçik ortaya koymuştur. Türkiye’deki atasözü deyim sözlüklerinde, incelemelerinde sıklıkla karşılaştığımız atasözü deyim kavram kargaşasına çözüm getiren, bizim görüşümüzle de önemli ölçüde örtüşen söz konusu karşılaştırmayı aktarmakta yarar görüyoruz (s. 49-50):

“1. Atasözleri ataların tecrübelerine, dünya görüşlerine ve felsefi anlayışlarına bağlı olarak ortaya çıkar. Deyimler de de aynı özellik bulunabilir ancak; deyimlerin baskın karakteri derin gözlem ve söz sanatları üzerine kurulu özlü ifadeler olmalarıdır. Bu yüzden, deyimler atasözlerine kıyasla daha kısadır.

2. Atasözlerinde asıl amaç; öneride bulunmak, öğüt ve tavsiye vermektir. Deyimlerde asıl olan; durum tespiti yapmak, bir durum veya düşünceyi az ve öz ifadelerle dile getirmektir.

3. Mecazi ifadeler, atasözü ve deyimlerin ortak özelliğidir.

4. Atasözleri ve deyimlerin gerek söz dizimleri gerekse içerinde kullanılan sözcüklerin kalıplaşmış olması yine her iki terimin ortak özelliğidir. Ancak, deyimlerin bir kısmının zaman ve şahıs çekimlerine girebilmesinden dolayı, bu açıdan atasözlerine göre biraz daha esnek oldukları söylenebilir.

5. Her iki söz grubunun diğer bir ortak özelliği anonim olmalarıdır. Söyleyeni

belli atasözü ve deyimler olmakla beraber bunların sayısı oldukça azdır.

6. Toplumda benimsenmiş ve yaygınlaşmış olmaları da diğer bir ortak özellikleridir.

7. Deyimler, gerek sözlü gerekse yazılı metinlerde atasözlerine kıyasla daha sık kullanılır. Hiç atasözü kullanmadan bir metin oluşturmak mümkündür ama içinde deyim geçmeyen bir metin oluşturmak çok zordur.

8. Genellikle atasözleri cümle aralarında, deyimler ise cümle içlerinde kullanılır.”

Üç dilli, atasözü deyim karışık, sözlük düzeninde hazırlanmamış, 17. yüzyılda kaleme alınmış *Durûb-ı Emsâl-i Türkî*'deki Osmanlı Türkçesinden derlenmiş atasözü ve deyimlerden bazı örnekler vermeden yazımızı tamamlamak olmazdı. Sözlerin yazımını bugünkü kurallara uyarladık ama söz dizimine müdahalede bulunmadık:

A. Atasözleri :

Baş gitse ayak pâyidâr olmaz (s. 8).

Belasız bal olmaz (s. 79).

Bir vilayette iki padişah olmaz, âşîka iki kiblegâh olmaz (s. 80).

Eğrinin hâli, eğridir mutlak (s. 144).

Evvela kûha (dağa) *yağar berf* (kar, s. 98).

Gökten ne yağdı ki yer onu etmedi kabül? (s. 126).

Her kuş için bir âşiyâne olur (s. 95).

Odlâ (ateşle) *penbenin* (pamuğun) *tek oyunu var* (s. 79).

Severler seveni (s. 99).

B. Deyimler:

Ağı şişesinden şehd ummak (s. 122).

Ateşi penbeden pinhân eyler (s. 101).

Kendüyî (kendisini) *meydana atmak* (s. 83).

Atasözü deyim araştırmalarına önemli bir katkı olarak değerlendirdiğimiz bu ortak çalışmayı yapan bilim insanlarımıza, yayımlayanlara teşekkürü bir borç biliriz.